

Sivistys, yliopisto ja valtio

TOIVO SALONEN

Tutkinnonuudistuksen toteutus aloitettiin Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa syksyllä 1975. Kokeilun, kuten toteutusta nimitettiin, lähtökohtana oli Filosofisten ja yhteiskuntatieteellisten tutkintojen toimikunnan mietintö: komiteamietintö 1972: A 17. Muutoksen, tutkintorakenteiden muuttamisen merkitys hämärtäi tilannetta varten luodun sanaston muuttaessa tiedeyhteisöjen perinteiset ilmaisutavat epäajanmukaisiksi. Muutoksesta tehtiin uudistus, puhuttiin kehityksestä ja jopa edistyksestä. Valtion ja osin yliopistohallinnon toteuttama muutos on aina kehitystä (per definitionem). Sanat johtivat ajatusta harhaan. Markkinoitiin ja toteutettiin »tutkinnonuudistusta» eikä »tutkinnonmuutosta».

Keväästä 1977 alkaen herättivät kriittiset äänet yleistä kiinnostusta. Mutta esimerkiksi Korkeakoulu- ja tiedepoliittisen tutkimussäätiön julkaisussa »Korkeakoulut ja tutkinnonuudistus» (Rauma 1977) oli sovittamattomia erimielisyyksiä eri kirjoittajien ja lausuntoja antaneiden yhteisöjen välillä. Julkaisussa Erik Allardtin ja Mikko Juvan kriittiset sanat jäivät ikään kuin ilmaan, koska samanaikaisesti pyrittiin välttämättömäksi mielletyn uudistuksen tukemiseen. Kuvaavaa oli myös, että Suomen ylioppilaskuntien liiton kannanotot myöhemmin jyrkkenivät.

Tutkinnonmuutoksen eteneminen oli ongelmallista. Sanomalehti- ja aikakauslehtikirjoitukset ilmaisivat vastustavia näkemyksiä ja filosofisesti perusteltua kritiikkiä. Eri tieteenalojen tai tiedeperinteiden aikakauslehtien toimitukset eivät kyenneet osallistumaan keskusteluun. Huomio koskettaa yhteiskunnallisesti valveutuneita (per definitionem) lehtiä »Sosiologia», »Politiikka»

ja »Tiede ja edistys». Tiedeyhteisöjen lehdet olivat hiljaa. Kokonaiskuva ei muutu miksiäkään muutamista tutkintomuutosta tukevista sanoista eikä siitä, että Sosiologia julkaisi kaksi Esa Sirosen argumentoivasti kriittistä artikkelia (»Humanistisesta ja tieteellisestä yliopistosta», Nro 5/1977 ja »Sivistysyliopiston käytännöllisyydestä», Nro 6/1977). Ehkäpä Helsinki oli silloin liian kaukana jyvaskyläläisistä, noista ensimmäisistä muutoksen mukaisista koulutusohjelmaopiskelijoista, joille ylhäältä määrättyinä tehtävänä opettajakunta sovitteli opintoputkea. Yliopistohallinnosta löytyi kyllä tehokkaita piiskureita. Ääni ei kuulunut eivätkä silmät nähneet, mutta sivistysyliopistoliike rakenteli muotojaan.

Joulukuussa 1978 annettu asetus yhteiskuntatieteellisistä tutkinnoista (1082/78) sisältää tieteellisen sivistyksen idean, siinä on otettu huomioon esitettyä kritiikkiä yksityiskohtien osalta. Asetusluonnoksista on edetty »oikeaan» suuntaan, kuitenkin asetus samoin kuin muita oppiaineita koskevat asetukset lopettavat perinteisen arvosanajärjestelmän. Runko-ohjelma tai tieteenalaohjelma sisältää vaihtoehtoisia ideoita, mutta kokonaistilannetta ne eivät muuta: ulkopuolelta asetettu tavoitteellisuus ja ammattisuuntautuneisuus, siis *suuntautuneisuus*, sitovat yhteen yksittäiset, atomistisesti ymmärretyt opintojaksot.

Vuoden 1979 aikana tutkinnonmuutoksen kritiikki laajeni. Poliitikka-lehden nro 1/1979 teemana on »Puheenvuoroja tutkinnonuudistuksesta». Lisäksi nro 3/1979 pääkirjoituksessa Olavi Borg ja Ralf Helenius arvostelevat tutkintomuutoksen synnyttämää tilannetta, jossa ikään kuin vahingossa Jyväskylän valtio-opin laitoksen asema tulisi heikkenemään, kun valtio-opin pää-

aineasema ja jatko-opiskelu-oikeus poistuisivat. Huhut kertoivat pyrkimyksistä lakkauttaa koko tutkinnonmuutosta vastustanut valtio-opin laitos.

Sivistisyliopistoliike laajeni ja keskustelu eteni. Yliopistoissa hiottiin koulutusohjelmia kritiikin herättäminä. Mutta asetukset oli annettu, päätökset oli tehty. Eduskunta ei halunnut pysäyttää tutkinnonmuutosta. Filosofin Matti Juntunen kuoli 26. 9. 1979. Hän oli puhaltanut henkeä klassisen sivistysidean vaalimiseen ja taistellut esimerkiksi tutkinnonmuutosta vastaan. Sivistisyliopistoliikeen voima ehtyi Jyväskylässä, luovuus kaikkosi, vaikka vastustus jatkui. Jyväskyläläiset ideat saivat vastakaikua muilla korkeakoulupaikkakunnilla.

* * *

Vuodet ovat vierineet, elämä jatkuu. Valtio-opissa keskustellaan tuoreista teoreettisista ongelmista ja ajankohtaisista poliittisista kysymyksistä. Harvoja tuntuu vaivaavan yliopiston ongelma, harvoja kiinnostaa yliopiston tehtävien pohtiminen. Monille riittää se, mikä on olemassa.

Yliopistoissa on yleensä koettu oikeansuuntaisina ne toimet, joilla tehostetaan opiskelijoiden harjaantumista ammattuuralle tai opiskeluajan suunnitelmallista käyttöä. Opiskeluajat ovat tarpeettoman pitkiä. Vuoden 1972 mietinnön neljän vuoden valmistumisaika on alkanut tuntua kovin haaveelliselta tavoitteelta.

Kaikesta menneestä ja mahdollisesti ajattelemiseen väsymisestä huolimatta on paikallaan esittää käsityksiä yliopistosta. Joidenkin pitää lausua ääneen näkemyksiä nykyisten tilojen perusteista. Jollakin tavalla on annettava viitteitä kysymykseen, miksi nykyisin vallitsee ongelmia ymmärtää yliopistolista toimintaa. Jotenkin on myös kohdattava kysymys, mitä on odotettavissa vuosien vieressä.

1970-luvun lopun vuosina ja vielä 1980-luvun alussa pohdittiin yliopistoa sivistyksen vaalijana. Historiasta innoitusta etsivät tutkijat halusivat tuoda yliopiston toimintaan poistuneita tai poistuvia klassisia, humanistisia arvoja. Useimmat silloisen sivistisyliopistoliikeen aktiiviset ihmiset olivat opiskelijoita ja alemmaa opettajakuntaa. Nykyisin voimassaolevat ratkaisut yliopiston arkisessa toiminnassa olivat tulosta siitä, että monet itsenäisesti ajattelevat henkilöt vaikenivat,

he olivat hiljaa silloin, kun olisi vaadittu päättäväistä vastustusta. Yliopistohallinnossa mukana olevat ihmiset taipuivat. »Keppi ja porkkana» oli keino tutkinnonmuutoksen toteuttamiseen. Vaihtoehdot olivat vähissä eikä ollut pulaa valtionhallinnossa tehtyjen periaatepäätösten toteuttajista. Sivistisyliopisto mureni sekä poliittisena toimintaperiaatteena että vähitellen innostavana ideana. Tutkinnonmuutoksen toteutuminen ei johtunut sivistyksellisten ideoiden abstraktisuudesta, vastaväitteiden heikkoudesta, kritikoivien ihmisten tietoisuuden pinnallisuudesta eikä siitä, että keskustelu tuntui aika ajoin toistavan itseään. Kieltämättä näissä seikoissa oli puutteita. Aina on mahdollista pyrkiä syventämään tietoisuutta. Milloin ihminen voi sanoa tietävänsä ja osaavansa kaiken?

Ihmisenä olemiseen kuuluu epävarmuus, silti teot on tehtävä ajallaan. Uusia argumentteja voi etsiä, entisiä voi täydellistää, mutta politiikassa on muutos jatkuvuutta ja valtionhallinto tuottaa vailla loppua normatiiviset säädöksensä.

Perussyyt sivistisyliopistoliikeen epäonnistumiseen olivat mukana olevien ihmisten vähäisyydessä ja toimintatapojen kiltteudessa. Puuttui valmius radikaaleihin tekoihin, ei ollut halua (eikä kykyä?) turvautua muunlaiseen keskustelutapaan kuin argumentaatioon. Argumenttien esittäminen ei johda mihinkään, jos toinen osapuoli vaikenee — ja tekee hallinnollisia päätöksiä.

Poliittiset päättäjät, hallintoelinten tunnelliset työntekijät ja henkilökohtaisia ansioita etsivät jatkoivat omaksumiensa ajatusten toteuttamista. He olivat sitoutuneet muutokseen, jota nimitivät uudistukseksi. Heillä ei ollut valmiutta ajatella tilannetta uusista näkökulmista, radikaalisti toisenlaisista lähtökohdista. Toimikuntien ja komiteoiden vuosien työ tutkimuksineen, raportteineen ja mietintöineen oli kantanut tulosta. Vallankäyttöasemissa olevien ajattelutapa ei muuttunut, he kokivat vain hieman kiusallisina julkisen hälyn siivittämän vastustuksen. Ylioppilaslehtien sivistisyliopistoideat eivät tavoittaneet vallankäyttäjää eivätkä herättäneet sanottavasti vastakaikua koulutetuissa ihmisissä. Komiteamietinnön 1972: A 17 rinnalle ei noussut varteentotettavaa vaihtoehtoa, vaikka kritiikki tuotti yllättävän kestäviä artikkeleita (esim. Matti Juntunen »Radikaalin sivistysneustion käsitteestä», Filosofinen kulttuurilehti Genesis nro 3/1979).

Sivistysyliopistoliike jätti jälkensä moniin teoksiin, lukuisiin aikakauslehtiin ja tuotti runsaasti artikkeleita. Itse asiassa sivistysyliopistoliikkeen puumerkki on tunnistettavissa jopa lakiteksteistä. Ajatelkaamme esim. Helsingissä 31. 12. 1986 annettua lakia (N:o 1052 Laki korkeakoululaitoksen kehittämisestä). Kehittämislaki kuvaa korkeakoululaitoksen tehtävät seuraavasti (2 §):

Korkeakoululaitoksen tehtävänä on edistää ja harjoittaa vapaata tutkimusta, antaa siihen perustuvaa tieteellistä ja taiteellista ylintä opetusta sekä muutoinkin edistää kulttuuria ja tieteellistä sivistystä.

Tämän lisäksi on kunkin yksittäisen korkeakoulun tehtävistä säädetty erikseen. Esimerkiksi sopii Jyväskylän yliopisto: N:o 899 Laki Jyväskylän yliopistosta. Annettu Helsingissä 19 päivänä joulukuuta 1980; N:o 515 Asetus Jyväskylän yliopistosta. Annettu Naantalissa 26 päivänä kesäkuuta 1981 (muutokset 86/82, 460/83, 606/85). Lain N:o 899/80 1 §:ssä kuvataan Jyväskylän yliopiston tehtävää seuraavasti:

Jyväskylän yliopiston tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta ja tieteellistä sivistystä sekä antaa siihen perustuvaa ylintä opetusta yliopistossa edustettuina olevilla aloilla.

Toiminnassaan yliopiston on pyrittävä kehittämään opiskelevaa nuorisoa kykeneväksi palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa.

Korkeakoululaitoksen tehtävää määrittävässä 2 §:ssä nähdään korkeakoulut subjektina. Sama henki on esimerkiksi Jyväskylän yliopistoa koskevan lain 1 §:ssä. Kyseisissä pykälissä on yhteys klassiseen saksalaiseen kulttuuriin.

Berliinin yliopisto perustettiin 1809—1810. Friedrich von Schellingin humanistiset ajatukset innostivat Wilhelm von Humboldtia kehittämään ja ennen kaikkea todellistamaan ideoita yliopistosta. Humboldt uudisti yliopistoperinteen. Fredrik Vilhelm III:n perustamispäätös synnytti sivistysyliopiston. Yliopiston tavoitteena ja toiminnan muotona oli tieteellisen sivistyksen viljeleminen, jossa totuuden etsintä oli itsenäistä, sisäisten periaatteiden ohjaamaa toimintaa riippumatta valtiollisista ja uskonnollisista näkemyksistä. Yliopistoa ja tiedettä koski akateeminen vapaus, mikä mahdollisti kriittisyyden ja tieteen sisäisten periaatteiden kunnioittamisen. Yliopiston asema oli autonominen, so. omalaksinen; se oli henkistä riippumattomuutta suhteessa auktoriteetteihin.

Berliinin yliopisto joutui taistelemaan olemassaolostaan ja todellistumisestaan yliopistona.

Vaikka sen ja valtiovallan suhteissa ilmeni ajoittain kärkeviäkin ristiriitaisuuksia, vaikka poliittiset pyrkimykset vaikuttivat professoreiden nimityksiin ja vaikka monet joutuivat uskonnollisiin ja muunlaisin perustein jättämään yliopiston, silti yliopisto kykeni vaalimaan itsenäisyyttä, turvaamaan tieteen perinteiden elämisen ja olemaan kriittinen. Tieteellisen sivistyksen kukoistus ja arvostettu kansainvälinen asema runsaan sadan vuoden aikana kertovat sivistysyliopiston todellisuudesta, se oli reaalisesti olemassa.

Yliopistolta vaaditaan aina valmiutta taistella. Ristiriitojen karttaminen ja pelkääminen, sopeutuminen vallitsevaan kehitykseen ovat alistumista tiedeyhteisöihin nähden ulkoiseen ohjailuun. Yliopiston olemassaolo ei ole harmoniaa sosiaalisen ja taloudellisen muuttumisen kanssa vaan yliopisto on todellinen, aidosti oleva ristiriitojen räiskyessä; järjellisyys todellistuu taisteluna ja taistelussa. Keskustelussa, väittelyssä ja kamppailussa paljastuu, että yliopiston ja tieteen päämäärät eroavat monin osin tiedeyhteisöjä rahoittavan valtion päämääristä. Tieteeseen kuuluu universaalinen kritiikki. Juuri se voi olla hyvin kiusallista hallinnollisten menettelytapojen ja poliittisten kompromissien kannalta. Valtionhallinto sovittelee erilaisten etujen, intressien välillä ja toteuttaa poliittisesti mahdollisia vaatimuksia. Poliittisesti valittujen elimien on vaikea tehdä äännekkäiden painostusryhmien pyrkimysten vastaisia päätöksiä. Yliopiston tehtävänä on etsiä ja vaalia totuutta eikä miellyttää. Jos yliopisto ei korota ääntään yhteiskunnassa, yliopisto ei ole todellinen, vaikka se on olemassa rakennuksina. Henki on silloin kaikonnut.

* * *

Korkeakoululaitoksen kehittämislain 3 § alkaa seuraavasti:

Korkeakoulujen tehokkaan ja tuloksellisen toiminnan varmistamiseksi korotetaan. . .

Sanonta »korkeakoulujen tehokkaan ja tuloksellisen toiminnan varmistamiseksi» sisältää implisiittisesti, mutta samalla hyvin konkreettisesti sen ajatuksen, että korkeakoululaitos on väline, jota käytetään sen itsensä ulkopuolella asetettujen periaatteiden ja ohjeiden mukaisesti. Toisin sanoen korkeakoululaitos ei ole subjekti, joka vaalisi sivistystä, ja joka tarvittaessa toimisi yhteiskunnan kriittisenä omatuntona.

Kehittämislain 4 §:ssä toistetaan 3 §:n ajatus:

Kohdennettaessa määrärahojen lisäystä otetaan erityisesti huomioon tutkimuksen ja tutkijankoulutuksen tarpeet sekä saavutetut tulokset.

Pykälät 3 ja 4 merkitsevät yritysmaailmassa toimivien periaatteiden soveltamista yliopistoon. Kun sijoitetaan resursseihin, on tultava myös tuloksia. Jos panokset eivät synnytä tuotosta, toimintaa pitää tarkistaa. Yliopisto siis ymmärtää tulosvastuullisuuden ideasta käsin. Tämä idea ei sovellu yliopistoon; se hämärtää periaatteelliset kysymyksenasettelut ja hävittää nyanssit sekä persoonalliset sävyt. Jos ja kun idea todellistuu yliopistoissa, samalla ylisopistot muuttuvat korkeakouluiksi, joiden nimessä esiintyy sana »yliopisto», tosin vailla sisältöä.

Inhimillisessä toiminnassa periaatteet ja toimintamallit toteutuvat puutteellisesti, harvoin täydellisesti. Niinpä korkeakouluissa säilyy varsinkin mittusmentaaliteettiin soveltumattomilla oppialueilla kriittisiä saarekkeita, joissa leimuvat sivistysyliopiston ajatukset, kuten — sallittaneen talvinen vertaus — revontulet kaamoksen yllä.

Kehittämislain 6 §:ssä annetaan ohjeita valtioneuvostossa hyväksytyksi tulevan kehittämissuunnitelman sisältöön; yleiset kehittämistavoitteet sekä tutkimuksen ja opetuksen kehittämissuunnitelmat ovat helposti ennakoitavia kohteita. Niissä norminmuodostus tulee olemaan ja on jatkuva prosessi. Sen sijaan 6 §:n 3. momentti kuuluu:

3) korkeakouluissa opintonsa aloittavien määrää koskevat tavoitteet, ottaen huomioon koulutuksen kysynnän, yhteiskunnan ja eri kieli-ryhmien tarpeet ja koulutusmahdollisuuksien jakautumisen maan eri alueiden kesken sekä keskiasteen koulutuksen kehittämisestä annetun lain (474/78) 2 §:n 3 momentissa säädetty tavoitteet;

Momentissa käytetyt sanat »kysyntä» ja »tarpeet» vahvistavat sellaista näkemystä, että 3 ja 4 §:issä ilmenevä analogisuus liikkeenjohdollisiin periaatteisiin ei johdu satunnaisista, esitystavalisista seikoista. Liikemaailman menettelytavat taloudellisine hahmotuksineen näyttävät saavutettavan suorastaan paradigmaattisen aseman valtionhallinnon suunnitelmissa. Ehkäpä tulee aika, jolloin korkeakoulun rehtoria verrataan toimi-

tusjohtajaan ja yliopiston rehtoria pääjohtajaan muuallakin kuin suppeiden piirien pohdiskeiluissa.

Lain 6 §:n 4. ja 5. momentit ovat seuraavat:

4) perusteet sille, miten henkilöstöä ja määrärahoja kohdennetaan suunnitelmakaudella; sekä

5) katsaus korkeakoululaitoksen edellisen suunnitelmakauden toiminnan tuloksiin.

Kehittämislain 6 §:ssä välineenä oleminen, välineeksi asettaminen saa siunauksensa. On mahdollista, että kehittämislain jotkut kohdat sisältävät mahdollisuuksia tulkinnoille ja jopa väärinkäsityksille. Laki on astunut voimaan 1. päivänä tammikuuta 1987. Siitä voidaan etsiä tukea sivistyksellisille pyrkimyksille painottamalla sen 2 §:ä ja vähättelemällä muiden pykälien merkitystä. Käytännössä kuitenkin 2 § syrjäytyy ja sen merkitys yritetään unohtaa. Pykälä voidaankin tulkita pelkästään juhlahetkien korulauseeksi. Kehittämislain 7 §:ssä varaudutaan ikään kuin kaiken varalta mahdollisiin tulkintakysymyksiin kirjaamalla asetuksenantovaltuus:

Tarkemmat säädökset tämän lain täytäntöönpanosta annetaan tarvittaessa asetuksella.

Kun olemassaoleva kehittämislaki on tällainen, se korostaa opetusministerin persoonaa, millainen hän on hengeltään ja millaisia tavoitteita hän yrittää toteuttaa. Hän vaikuttaa yliopistoidean jäänteiden säilymiseen ja vahvistumiseen. Ei ole yhdentekevää, onko hän hillitsemässä vai kiihdyttämässä modernin, tosiasioin vahvistetun barbarian taistelua sivistyksellisiä pyrkimyksiä vastaan. Sivistys on klassista kulttuuriperintöä, itsenäistä ja radikaalia ajattelua sekä ennen kaikkea kykyä arvottaa itse luontoa, inhimillistä kultuuria ja ihmistä.

Opetusministeri, valtioneuvosto ja hallintokoneistot eivät pura tai rakenna yliopistoa. Yliopistoidea on yliopistolla toimivien ihmisten tietoisuuden ja tekemisen jatkuva tehtävä. Autonomisuus merkitsee valmiutta itsenäiseen toimintaan. Jos tämä puuttuu, kulttuurin eri alueiden sivistykselliset tuulahdukset ohittavat yliopiston. Yliopistosta jäävät jäljelle silloin pelkät hengettömät kuoret, mutta puuhailu jatkuu eikä sillä näytä olevan loppuaan. Sisältö, ideat ovat paenneet

alakuloista onnea tuntevien ihmisten kätettyyn itsenäisyyteen ja henkiseen yksinäisyyteen. Laumamaisen ilakoinnin ja reifikoituneen toiminnan pyörteissä sivistys on kykyä kokea lohdutonta yksinäisyyttä. Kaikki tietenkin muuttuu yhtäkkiä,

jos moderni, tosiasioihin pitäytyvä barbaria päästää valloilleen tulimeren tai järkyttää peruuttamattomasti elämisen ekologiset edellytykset.

TOIVO SALONEN